

KIBRIS LAPTA SERAMİKÇİLİĞİNİN SON ATÖLYESİ DİZAYN 74 VE SON USTASI HASAN EMİNAĞA^{1, 2}

**Sanatta Yeterlik Öğrencisi
Mümine Özdemirağ Yağlı**

Yakın Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı
Lefkoşa / K.Kıbrıs
20192701@std.neu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8527-120X

Doç. Hüseyin Özçelik

Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Seramik Bölümü
Ankara/Türkiye
hsynozlk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5620-661X

Öz: Toplamların yaşamında geçmişten günümüze kültürden izler taşıyan ve önemli bir miras kabul edilen seramik ürünler zamanının tanıkları olarak günümüze ulaşmıştır. Kullanıldıkları alan ve üzerlerinde bulunan simgelerle, biriktirilen hayatın kavramlarının belge niteliği taşıyan temsilcileridir. Kuzey Kıbrıs da bu anlamda zengin eserlere sahiptir. Geçmişin önemli seramik üretim merkezi olan Lapta'da, günümüzde ayakta kalan tek atölyede geleneksel seramik üretimi sürdürülmeye çalışılmaktadır. Onun da kapanma noktasına gelmiş olması geleneksel Lapta seramikçiliğinin yok olma tehlikesini doğurmuştur. Konuyla ilgili herhangi bir çalışma bugüne değin yapılmadığından mevcut durumu saptamak ve kültürel mirasa sahip çıkılmasına katkı sağlamak amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Lapta'da faaliyet gösteren Dizayn 74 seramik atölyesi sahibi ve seramik ustası Hasan Eminağa ile mülakat yapılarak yeni veriler elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kültürel Miras, Kuzey Kıbrıs, Lapta, Çömlekçilik, Seramik.

THE LAST WORKSHOP OF CYPRUS LAPITHOS CERAMISTS, DİZAYN 74 AND ITS LAST ARTISAN HASAN EMİNAĞA

Abstract: Ceramic products, which carry traces of culture from the past to the present and are considered an important heritage items, have reached us as witnesses of their time. Through the areas they were used in and the symbols they feature, they represent documented expressions of accumulated human experience. In this sense, Northern Cyprus is rich in such works. In Lapithos, once a significant ceramic production center in the past, traditional ceramic production is currently being maintained in the only remaining workshop. However, the fact that this workshop is on the verge of closure poses a serious threat to the survival of Lapithos's traditional pottery. Since no studies have been conducted on the issue to date, this work was carried out to determine the current situation and raise awareness to contribute to the preservation of cultural heritage. New data were obtained through an interview with Hasan Eminağa, the owner and master potter of the Dizayn 74 Pottery operating in Lapithos.

Keywords: Cultural Heritage, Northern Cyprus, Lapithos, Pottery, Ceramics.

¹ Makalede Araştırma ve Yayın Etiği'ne uyulmuştur.

² Bu çalışma, Yakın Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Sanatta Yeterlik Programı'nda, Doç. Hüseyin Özçelik danışmanlığında yürütülen sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Ceramics have been an indispensable part of daily life since the Neolithic Age as an important cultural heritage in human history. Ceramic items produced by shaping and firing clay carry the geographical and cultural traces of the period in which they were made, while also transferring unwritten information to the present day. While the Lapithos region of Northern Cyprus had a rich tradition of ceramics in the past, today only the Dizayn 74 workshop continues to preserve this legacy. However, this workshop is also in danger of closure. This study was conducted with the aim of protecting the profession of ceramics and the cultural heritage of Lapithos, offering findings that include proposed solutions and efforts to raise awareness.

Lapithos, located on the northern coast of Cyprus, has been an important settlement throughout history with its rich underground water resources and strategic location to trade routes. Ceramic production in Lapithos dates back to the Middle Bronze Age, and ceramic artifacts found in graves reveal the development of ceramic technology in the region. While ceramics were shaped by hand in the early periods and produced with coating and polishing techniques, innovations in form and decoration began with the use of wheel technology in the Iron Age. With the development of the glazing technique in the 13th century, Lapithos became an important center for glazed ceramic production. During the Lusignan and Venetian periods, ceramic production increased, decoration techniques and market relations developed. During the Ottoman period, production continued, but formal development slowed down. In Cyprus, which came under British rule in 1878, Lapithos became the sole center for glazed ceramic production. During this period, ceramics were produced for touristic and commercial purposes; modern kilns and new techniques began to be used. However, the increase in glass and plastic production in the 20th century negatively affected ceramics. Lapithos's ceramic tradition was interrupted by the migrations that occurred after the political events in 1974. With the migration of Greek ceramicists to the south, the workshops operating in the region were closed, leaving only two workshops.

One of these workshops, Dizayn 74, is the only ceramic workshop operating today. Dizayn 74, which produces using traditional and modern technologies, represents the thousands of years of heritage of Lapithos ceramics. However, ceramics in the region are in danger of disappearing as they have difficulty adapting to technological developments and market needs. Lapithos's ceramics history reflects the cultural heritage of the region and shows that urgent measures must be taken to preserve this rich tradition.

Tomrul Tomgüshehan, who graduated from the Ceramics Department of Istanbul Applied Fine Arts in 1971, and Hasan Eminağa, who graduated from the same department in 1972, opened the ceramics workshop, previously named Savvas Pottery, after the war in 1974, by taking it from the state administration of the period and naming it "Dizayn 74". They produced in the workshop using local clay, remaining loyal to traditional techniques and forms. Over time, they continued to work by introducing innovations such as the filterpress machine to production. The workshop, which experienced its golden age with 20 employees in the 1990s, organized exhibitions and pioneered the establishment of the Northern Cyprus Ceramics Association. However, in the 2000s, they reduced the number of employees due to economic difficulties and the change in the tourist profile. In the following years, the workshop was divided into two due to Tomgüshehan's illness; Eminağa continued production in his own section. Eminağa, who stated that he could not receive state support, was honored in 2017 by being featured in the "Masters of Tradition" stamp series. He became widely known as "the man who brought ceramics to life in Cyprus."

The island of Cyprus stands out with its ceramic tradition carrying the heritage of many cultures. Throughout history, the Lapithos region has been an important center of ceramics dating back to the Bronze Age. Today, the last workshop continuing this tradition is Dizayn 74 and its last master is Hasan Eminağa. The workshop, turned to the production of tourist souvenirs due to changing conditions. However, the difficulties in using local clay increased external dependency and damaged the traditional identity. Following the death of Tomgüshehan in 2022, the future of the workshop has become increasingly uncertain. It is important for the state to create a strong support mechanism for the preservation of this cultural heritage, to initiate processes for transferring it to younger generations, to provide incentives for the reprocessing of local clay and to expand market opportunities. In addition, transforming the workshop into a museum-workshop model will provide an important gain in terms of tourism while ensuring the transmission of the past and will ensure the continuity of the ceramic tradition. Initiating this process will be a critical step for the transfer of the cultural wealth and traditional arts of Cyprus to the future.

1. Giriş

İnsanlık tarihine bakıldığında zaman ateşin keşfi ve kullanılmaya başlamasından sonra, toprağın ısı karşısında dönüşüme uğrayarak yeni bir yapıya kavuştuğu, dayanıklılık kazandığı görülmüştür. “Kilin şekillendirilmesinin taştan daha kolay olması, ısı karşısında taş kadar dayanıklı hale getirilebilmesi bu malzemenin daha yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur” (Yoleri, 2008, s. 17). “Son yıllarda geliştirilen yeni arkeometri metotlarıyla yapılan testler sonucunda örneğin; insanoğlunun günümüzden 20.000 yıl önce topraktan yaptığı küçük figürleri pişirdiğini öğreniyoruz” (Yoleri, 2008, s. 21). Seramik, Neolitik Çağ’ın ikinci yarısından itibaren ise günlük kullanımda yerini almış ve sistemli bir şekilde üretilmeye başlanmıştır. Günlük kullanım nesnelerinin yanı sıra şekil vermesi kolay olan bu malzemeyle, inandıkları tanrı ve tanrıçalarının figürlerinden onlara sunu amaçlı üretilen hediyelere, gündelik yaşamlarında gereksinim duydukları pek çok eşyayı üretmişlerdir. Seramik üretimi, geliştirilen yeni teknik ve malzemelerle her dönem insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Çeşitli killi toprakların, su ile karıştırılmasıyla elde edilen çamurun, şekillendirilip, kurutulması ve pişirilmesiyle elde edilen, sırlı veya sırsız her türlü eşya seramik, seramik üretimi ile uğraşan meslek ise seramikçilik olarak tanımlanmaktadır. Seramikçilik mesleğinin ürünleri arasında yer alan gündelik kullanım eşyaları, yapıldıkları dönemlerde hayatı kolaylaştırmanın yanı sıra, üretildikleri bölgenin coğrafi ve kültürel izlerini taşıdıklarından dolayı günümüze birçok yazılı olmayan bilgiyi aktaran önemli buluntulardır. “İnsanoğlunun zaruri ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan meslekler, ait olduğu yaşam biçimini yansıtır” (Ürekli ve Muşmal, 2015, s. 29).

Genel olarak kültür, “Bir grup insanın ortak hayat tarzı” (Tümertekin ve Özgüç, 1997, s. 81), miras ise, önceki nesillerden bir sonraki nesle geçen varlık olarak tanımlanmaktadır. Kültürel miras, bir topluluğa ait, geçmişten bugüne aktarılan soyut/somut birçok varlığı ifade ederken; geçmişle bugünü ve geleceği birbirine bağlayan bağ olarak da tanımlanabilmektedir. Kültürel miras, bir topluma ait bellek olmanın yanında; var olan kültürün gelecek kuşaklara aktarılabilmesi açısından da çok önemli bir kavramdır. Hiç kuşkusuz geleneksel meslekler de kültürel mirasın bir parçasıdır. Lapta bölgesi seramikçiliği de bu mirasın temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Günümüzde, Kıbrıs adasının kuzeyinde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Lapta bölgesinde, seramikçilik mesleğinin uygulandığı tek bir atölye çalışmalarını sürdürmektedir. Var olan bu atölyenin de kapanma noktasına gelmiş olması, kültürel mirasın önemli bir parçası olan seramikçilik mesleğini yok olmakla karşı karşıya getirmiştir. Mevcut durum nedeniyle yapılan bu çalışmayla, zengin seramikçilik geçmişine sahip Lapta bölgesinin kaybolmaya yüz tutan kültürel mirasının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kaçınılmaz olmuştur. Kültürel mirasın önemli bir parçası olan seramikçilik mesleğinin, detaylı olarak incelenmesi, kayıt altına alınması ve sahip çıkılmasına olanak sağlanması konusunda sorumluluk hissedilmesi nedeniyle bu çalışma yapılmaya karar verilmiştir.

Çalışmada, insan hayatında sürekliliği olan ve gelenekselleşen seramik eşyaların, günümüzde ihtiyacı karşılamak için çok turistik ve hediyelik eşya olarak üretilmekte oldukları saptanmış, ayrıca son atölyenin ve mesleğin devamı için çözüm önerileri sunulmuştur. Bu makalede nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi yapılmış ve Lapta’da faaliyet gösteren Dizayn 74 seramik atölyesi sahibi ve seramik ustası Hasan Eminağa ile yapılandırılmış görüşme yapılmıştır.

2. Tarihsel Süreçte Lapta Seramikçiliği

Kıbrıs'taki verimli tarım alanlarından birisi olan Kuzey Kıyı Ovası üzerinde bulunan ve geçmişten günümüze önemli bir yerleşim merkezi olan Lapta'da, zengin yer altı su kaynakları ile eski dönemlerden itibaren yerleşim görülmektedir. Kıbrıs'ın çoğu bölgesi kuraklığa maruz kalırken, Lapta'yı da barındıran kuzey kıyısı, yıllık yağış dalgalanmalardan daha az etkilenmesi ve sahip olduğu pınarları sebebiyle, önemli derecede tercih edilen bir yerleşim yeri olmuştur. Bölgenin sahip olduğu limanın, antik dünyanın deniz ticaret yolları üzerinde oluşu da yerleşim ve üretim için oldukça avantajlı bir durum oluşturmuştur. "Milattan önce 2. binyılda (Orta Bronz Dönemi), Lapithos'un ihracatı ile uluslararası ticarete katıldığı, bölgede seramik ve çömlek üretiminin varlığı da yapılan araştırmalarla saptanmıştır" (Webb, 2019, s. 43).

Bu günkü modern Lapta'nın kuzeydoğu kıyısında Vrsyi tou Barba olarak bilinen bölgede erken ve orta bronz dönemine ait yüzlerce mezar bulunan bir nekropol(mezarlık) alanı bulunmaktadır. İsveç kazı ekibi tarafından 20.yy başlarında yapılan kazılarda ele geçirilen çok sayıda seramiğin o bölgede üretilmiş oldukları konusunda araştırmacılar hemfikirler. Mezarlara ölü ile birlikte seramik eşya konması Erken Bronz Dönemi'nde Kıbrıs'ta yaygın bir ölü gömme pratiği olarak sıkça görülmektedir. Birden çok kişinin konduğu bu mezar odaları yaklaşık 400 yıl boyunca kullanılmış olduklarından, zaman içerisinde seramik teknolojisinin gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Önceleri formların yapıldığı renkten daha kırmızı olan bir astarla boyanıp, perdahlandığı görülürken sonraki evrelerde astarlamanın beyaz kil ile yapıldığı görülmektedir. Son derece ince taneli olarak kullanılan killer oldukça kalitelidir. Bronz Dönemi'nin geç evresinde metal işlerin yaygınlık kazanmasıyla birlikte seramik eşya buluntularında sayısal olarak azalma görülmektedir. Ancak Demir Çağı başlarında seramik teknolojisinde meydana gelen büyük gelişme, bu döneme ait Lapta bölgesinde bulunan mezarların yeniden seramiklerle dolmasına neden olmuştur. Kilin dönen bir çark üzerinde şekillendirilmeye başlanması form ve dekorlarda yeni ifade olanaklarını beraberinde getirmiştir.

Kıbrıs'ta seramik teknolojisinde bir sonraki önemli gelişme ancak Orta Çağ'da gerçekleşebilmiştir. 13.yüzyılda meydana gelen bu gelişme, seramik yüzeyinin camsı bir tabaka ile kaplanması yani sırlanmasıdır. Sırlı seramiklerin uygulandığı merkezler adanın güneyinde Baf, doğusunda Enkomi ve kuzeyinde Lapta'dır. Baf ve Lapta'da yer alan atölyelerin 13-15. yüzyıllar arası oldukça aktif oldukları, ancak Baf bölgesinde faaliyet gösteren atölyelerin sadece 13 ve 14. yüzyıllarda, Enkomi atölyelerinin ise sadece 14. yüzyılda aktif olduklarını Papanikola-Bairtzis'in Colours of Medieval Cyprus kitabında anlattıklarından öğrenmekteyiz. Adada Orta Çağ'da başlayan sırlı seramik üretiminin, sadece Lapta bölgesinde günümüze kadar devam ettiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Lapta ve çevresinde seramik ve sır yapımında kullanılan çeşitli özellikte killer ve çakmaktaşıları bulunmaktadır. Zamanla geliştirilen daha yüksek ısıya çıkabilen tek odalı fırınlar, pişirim işlemleri için kullanılmışlardır. Kıbrıs'ta 13.yüzyılda üretilen ilk sırlı seramikler doğu Akdeniz bölgesinin karakteristik özelliklerini ve geleneklerini yansıtır niteliktedir. Bu dönemde başlıca dekor tekniği olarak, bir astar kazıma yöntemi olan sgraffito yaygın olarak kullanılmıştır. Deri sertliğindeki bünye beyaz renkli sulu kil (astar) ile ayakları hariç kaplanmıştır. Adada var olduğu erken dönemlerden beridir bilinen bakır ve demir oksitler renklendirici olarak kullanılmış ve üzerine bol kurşunlu parlak sır tabakası uygulanmıştır. Pişirim için geliştirilen üçayaklar sayesinde ürünler sır pişirimi sırasında birbirine yapışmamaktadır. Pişirim teknolojisinde raf henüz kullanılmadığından işler içine yerleştirilen üç ayaklar ile iç içe ve ters olarak fırın odasına yerleştirilmekte ve pişirim gerçekleştirilmekteydi. Bu pişirim teknolojinin sonraki dönemlerde 20. yüzyılda bile kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Adanın, Frenk soylu bir aile olan Lüzinyanlar tarafından yönetildiği bu dönemde, seramik üretimini doğrudan kontrol ettikleri ve sırlı üretimlerin tüm haçlı bölgesine satılması için pazar ve talep yarattıkları, böylece emeğin hareketini kolaylaştırdıkları kaynaklarda yazılmaktadır (Ting vd., 2019). Lüzinyan ailesinden sonra 1489 yılında adaya hâkim olan Venedikliler döneminde de var olan

üretim ve pazar ilişkileri devam ettirilmiştir. Charalambous'un yaptığı çalışmaya göre bu döneme ait Lapta sırlı seramiklerinin adanın diğer bölgelerindeki çağdaşı işlerden farklı kimyasal yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Lapta sırlarında kalay tespit edilmiş, bisküvi bünyenin de diğer bölgelerden farklı bir renge sahip ve pişirim işleminin 900-950 derece santigrat civarında olduğu yazılmıştır (Charalambous, 2014, s. 297).

1571 yılında adanın hâkimiyeti Osmanlı İmparatorluğu'na geçmiş ve seramikçiler yeni gelen idarede de seramik üretimine devam etmişlerdir. Önceki dönemlerde olduğu gibi halkın ilişki kurduğu kültürler ve yönetimler ile olan etkileşimi, bu dönemde de devam etmiştir. Ancak Osmanlı döneminde biçimlerdeki gelişmenin yavaşladığı görülmüştür. Lüzinyan ve Venedik dönemlerinin dekor tarzının 17. yüzyıla kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Osmanlı kültürünün etkisiyle dış piyasaya satılan formların çoğunlukla sürahi ve güveç kapları olduğunu Gabrieli'nin çalışmalarından öğrenmekteyiz. Ada halklarının evde içki içme alışkanlığı ve kahve kültürünün de üretilen biçimleri etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu dönemle ilgili olarak yapılacak kapsamlı araştırmalar konuyu daha net ortaya çıkaracaktır. Yine Gabrieli'nin yapmış olduğu çalışmalardan Osmanlı döneminde dış piyasaya satılan sırlı seramiğin sayısal olarak önceki dönemlere göre düşüş gösterdiği, bunun sebebinin ise anakarada (Anadolu) var olan atölyelerin üretimi olduğu öğrenilmektedir (Gabrieli, 2007, s. 399-410).

1878 yılında Kıbrıs adası, Osmanlı idaresi tarafından İngilizlere kiralanmış ve adada İngiliz dönemi başlamıştır. Bu dönemle ilgili olarak, Stevenson'un yazmış olduğu 'Our Home in Cyprus' isimli kitabından öğrenildiğine göre, adada seramikçiliğin yapıldığı merkezler Varoş (Maraş), Larnaka, Lapta, Limasol ve Korno yerleşim yerleridir. Bu merkezlerde üretilen seramiklerin ada iç piyasasının ihtiyacını karşılamamanın haricinde ada dışına ithal edildiği de belirtilmektedir (Stevenson, 1880, s. 326). 1880 yılında adanın İngiliz yüksek komiserinin yazdığı rapora göre, 1878 yılında bölge ülkelerine satılan seramik çanak-çömlek 80.000 adet olarak belirtilmektedir (Samani, 2017, s. 801). İngiliz dönemine gelindiğinde adada sırlı seramik üreten tek merkezin Lapta olduğu da adı geçen kaynaklarda belirtilmektedir. Lapta'da Orta Çağ'da başlayan sırlı üretim devam etmiş ve zaman içinde seramikçilerin parmaklarını renk veren oksite daldırıp sonra astarlı bisküvi iş üzerine sürerek, bazen de parmaklarıyla sıçratarak yaptıkları sıraltı dekorları, ün kazanarak ürün yelpazesi içinde görünür olmuştur. "20. yüzyıl başlarında Anadolu'dan Lapta'ya göç eden 3 gayrimüslim seramikçi, bölge seramikçiliğine yeni teknikler kazandırmış ve mesleğin gelişimine katkı sağlamışlardır" (Papademetriou, 2005, s. 41).

Sanayi devrimi sonrası dünyada gelişen seramik teknolojisi birçok yeni malzemenin üretilmesine neden olmuştur. Renk veren metal oksitlerden üretilen sıraltı boyalar cezbedici renkleriyle Laptalı seramikçilerin dikkatini çekmiş ve bu rengârenk boyalar dış piyasadaki satın alınarak kullanılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında artık Lapta seramiği denilince akla ilk sırada renkli sıraltı fırça dekorlu seramikler gelir olmuştur. Sıraltı fırça dekorunun yanı sıra diğer dekor tekniklerinin uygulanmasına da devam edilmiştir. Ayrıca sır teknolojisinde meydana gelen gelişmeler ve araştırmalar, kurşun bazlı sırların, yiyecek içeceklerle çözünerek insan vücuduna girdiğini ve hastalık yaptığını ortaya çıkarmıştır. Bu ortaya çıkan yeni durum kurşunlu sırların sırcalaştırma/firitleştirme denilen bir işleme tabi tutularak kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Firitleştirme, "kurşun gibi insan bedeni için zehirli maddeleri diğer maddelere bağlayarak zehirsiz hale getirmek" (Arcasoy ve Başkırkan, 2020, s. 278) amacıyla yapılan bir işlemdir. Bu gelişmelere ayak uyduramayan "Laptalı seramikçilerin bir kısmı 1930'lardan itibaren kullandıkları sırları dış pazardan temin etmeye başlamışlardır" (Ioannis, 1998, s. 142). İngiliz döneminde gelişen turizm ve yerleşim bakımından Girne şehrinin yabancılar tarafından tercih edilen bir yer olması, Lapta'da üretim yapan seramikçilerin Girne merkezine yakın konumlarda atölyeler açmaya başlamalarına ve turistlere yönelik üretimler yapmaya başlamalarına neden olmuştur. Bu atölyeler günün ihtiyacına uygun olarak sırlı seramik üretimlerine devam etmişlerdir. 20. yüzyılda adada elektriğin yaygınlıkla kullanılmaya başlanması sonucunda bölgede birçok

atölye eski tip odun fırınlarını bu dönemde terk etmiş ve modern, elektrikli kamara tipi fırınlar kullanmaya başlamışlardır. Yurt dışından temin edilen bu fırınların dışında vakumpres gibi çeşitli ekipmanlar da bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır.

1974 yılına gelinene kadar Lapta'da seramikçilik yüzlerce yıl babadan oğula, kıza aktararak varlığını devam ettirmiştir. "Genellikle aile işletmesi olan bu atölyeler ürünlerini, gerek iç gerekse dış pazara yine bölgeden olan tüccarlar aracılığıyla pazarlamışlardır" (Papademetriou,2005, s. 27). 20. yüzyılda gelişen cam ve plastik endüstrisi seramikçilik mesleğini olumsuz etkilese de Lapta atölyeleri üretimlerine kesintisiz devam etmişlerdir, hatta 2. Dünya Savaşı sırasında adaya ithal ürün gelişi kesintiye uğradığında iç pazarın tüm sırlı seramik ihtiyacı Lapta atölyelerinden karşılanmıştır. Ada içinde yaşanan siyasi olaylar ve kargaşalar nedeniyle 1974 yılında Türkiye, adaya askeri bir müdahalede bulunmak zorunda kalmış ve yaşanan olaylardan seramikçilik mesleği de etkilenmiştir. Savaş sonrası fiilen ikiye bölünen adanın kuzeyinde yaşayan Rumlar güneye, güneyde yaşayan Türkler ise kuzeye göç etmişlerdir. Lapta bölgesinde seramikçilik yapan aileler de bu mübadele sonucunda güneye göç ederek atölyelerini bırakmak zorunda kalmışlardır.

4. Günümüzde Lapta Seramikçiliği

1974 yılında yaşanan mübadele sonrası gelişmeler, konuyla ilgili görülen ve ulaşılabilen çeşitli kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında yazılmıştır. Yaşanan zorunlu göç ilk aşamada, binlerce yıldır Lapta'da devam eden seramikçilik mesleğinin tüm sırlarının da bölgeden gitmesine neden olmuştur. Atölyeler, içlerindeki her türlü ekipman, malzeme, mamül ve yarı mamül ürünlerle beraber kalmıştır. Savaş sonrasında Türkiye askeri güçleri tarafından kurulan ekipler, adanın kuzey kısmının tamamında olduğu gibi Girne ve ona bağlı bölgelerde de Rum halkın bıraktığı tüm varlıkları kayıt altına almıştır. Girne Bölgesi Tespit ve Sayım Ekibi'nde yer alan Cumhur Deliceirmak ile yapılan görüşmede, bölgede 14 seramik atölyesi saydıklarını belirtmiştir (Deliceirmak ile kişisel görüşme, 29 Eylül 2023). Yine Laptalı seramikçilerden Aristophanis Hadjicharalambous'un oğlu Charalambos Hadjicharalambous ile yapılan görüşmede sadece Lapta merkezinde 12 atölyenin varlığından söz etmiştir (Hadjicharalambous ile kişisel görüşme, 4 Aralık 2024). Konuyla ilgili yazılı hiçbir veriye ulaşılamadığından bu konuda net bir sayı vermek mümkün değildir. Askeri idare, yönetimi 1 Ekim 1974 tarihinde Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi'ne bırakmıştır. Oluşturulan bu sivil idare, seramik atölyelerinin, Türkiye'de seramik veya sanat eğitimi almış olan Kıbrıslı Türk gençlere devredilmesine karar vermiş ve bu karar hemen uygulanmıştır. Aranan özelliklere sahip kişiler bu atölyeleri devralmak için başvurmuşlar ve atölyelerden iki tanesi genç Türk seramikçilerin kullanımına verilmiştir. Diğer atölyeler ise zaman içinde ya tamamen yıkılmış ya da çeşitli amaçlarla kullanılan farklı yapılara dönüşmüşlerdir. Dizayn 74 ve Biray Seramik adlarıyla yeniden açılan bu atölyelerden Biray Seramik, 1990'lı yılların başlarında varlığını sürdüremeyerek kapanmıştır. Günümüzde bölgede Dizayn 74 açık ve faaliyete devam eden tek atölyedir.

5. Dizayn 74 Seramik Atölyesi ve Hasan Eminağa

İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu, Seramik Bölümü'nü 1971'de bitiren Tomrul Tomgüsehan (1945/Lefke-2022/Girne) ve aynı okulun aynı bölümünü 1972 yılında bitiren Hasan Eminağa (1948/Girne) okullarını bitirdikten sonra adaya dönmüşler ve geçimlerini sağlamak için farklı işlerle meşgul oldukları sırada savaş yaşamıştır. Hasan Eminağa ile 4 Ocak 2023 tarihinde yapılan kişisel görüşmeden edinilen bilgilere göre; savaştan önce Tomrul Tomgüsehan bir müddet Lefke'de bulunan bakır madeninde çalışmış ve gelecek göremediği ülkeden, Avustralya'ya göç etmeye karar vermiş. Adadan ayrılacağı gün savaş başladığından sınırlar kapanmış ve

adadan ayrılamamıştır. Hasan Eminağa ise Girne’de, baba mesleğini(sebzecilik) yapıp, çok sevdiği seramikçiliği yapabileceği bir atölye açabilmek için gerekli maddi imkanları sağlama peşindeymiş.

1974 yılında yaşananlardan sonra Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi, Turizm Birimi’nin çağrısı üzerine, okul yıllarını birlikte geçiren bu iki genç meslektaş, atölye almak için müracaat etmişler. Kendilerine ‘Girne bölgesine bakın uygun bir atölye var mı araştırın, hangisi size uygunsa bize bildirin’ denmiş. Tomrul Tomgüshehan ile Hasan Eminağa Karşıyaka’dan (Lapta’nın batısı) başlayarak Lapta, Karaoğlanoğlu, Girne bütün bölgeyi gezerek elektrikli fırını olan, güzel, irili ufaklı 9 atölye tespit etmişler. Bu atölyelerden birini, önünden yol geçtiği ve etrafı tarla olduğu için seçerek, ‘bize en uygun yer burasıdır’ demişler. Bu kararlarının ardından Turizm Birimi’nden Ekrem Yeşilada kendilerini Merkez Komutanlığı’na yönlendirmiş ve asker tarafından atölye kendilerine tahsis edilmiştir. Savaş sonrası tahrip olan ülkede, normal hayata dönüşün bir an önce gerçekleşebilmesi arzusunda olan sivil ve askeri yönetim, atölyeyi bu iki gence hemen tahsis etmişlerdir.

13 Ekim 1974 tarihinde atölyede çalışmaya başlayan Tomgüshehan ve Eminağa, Görsel 1’de görülmektedirler. Savaşın tahribatı nedeniyle, mamül ve yarı mamül durumdaki işlerin %95’i kırık, 2 adet elektrikli fırının bir tanesi arızalı, 2 adet çalışır durumda çamur tornası, 1 adet vakum pres, çeşitli alçı kalıplar, kil havuzları, bir miktar sır ve sıraltı boyalar ile mermi delikleri olan bir yer olarak atölyeyi teslim almışlardır. Bugün bile o günün izi olan mermi deliklerinin duvarda görülebildiği atölyede, ‘Savvas Pottery’ adının yazdığı tabelanın üzerine, iki arkadaşın ortak kararı sonucunda yeni isim yazılmıştır. Birçok dilde tasarım anlamına geldiğinden, herkes tarafından kolayca anlaşılabilmesi adına Dizayn ve başlangıç yılı olarak 1974’e vurgu yaptığından ‘Dizayn 74’ atölyenin yeni adı olmuştur (Görsel 2). Seramikçi Savvas ile üniversite 2. sınıf öğrencisiyken, tatile geldiğinde, babası tarafından tanıştırılan Hasan Eminağa, Savvas’ın kendisine ‘okulunu bitir gel, beraber çalışalım’ dediğini ifade ediyor. Mübadele sonucu adanın güneyine göç eden Savvas, Baf bölgesinde yeni bir atölye açmış ve orada çalışmalarına devam etmiş, 23 Nisan 2003 tarihine kadar adanın kuzey ve güney tarafları arasında geçiş yasak olduğundan, ancak bu tarihten sonra yeniden iletişim kurulabilmiştir. Savvas’ın oğlu ve gelini serbest geçişin başlaması üzerine atölyeyi ziyarete gelmişler, babalarının vefat ettiğini ve işi kendilerinin devralarak Baf’ta seramik üretimine devam ettiklerini ifade etmişlerdir.

Görsel 1. Tomrul Tomgüshehan ve Hasan Eminağa / Tomrul Tomgüshehan and Hasan Eminağa.
Hasan Eminağa Arşivi.

Görsel 2. Dizayn 74 Seramik Atölyesi 2024, / Dizayn 74 Pottery.
Kişisel Arşiv.

Okulda aldıkları kapsamlı seramik eğitiminin verdiği cesaretle işe koyulan Tomgüshehan ve Eminağa, atölyede bulunan malzemeleri ve ekipmanları temizleyip, düzenleyip, önceki ustadan kalan modeller doğrultusunda işi kaldığı yerden devam ettirmişler, havuzlarda dinlenen killeri bulamaç kıvamında iken alçı yüzeye aktarıp, sertleştirdikten sonra vakumpres'ten geçirip kullanmaya başlamışlardır. Tomgüshehan ve Eminağa, tornada şekillendirdikleri seramiklere Lapta sırlı seramik geleneğinde olduğu gibi beyaz astar ve sır altı dekoru uygulayarak, gece gündüz demeden çalışmışlardır. Zamanla alçı yüzeyde sertleştirilen kil bulamacının içine karışan alçı parçacıklarının, ürünlerde pişirim sonrası sorunlar oluşturduğunu gözlemlemişlerdir. Bu sorunu çözmek için çeşitli yollar aramışlar, okulda öğrendikleri, ama o güne kadar adada kullanılmayan filtrepress makinesinden getirtmeye karar vermişlerdir. Bu makine, havuzlardan gelen kilin süzülerek, sıkıştırılması sonucunda kilin temiz bir şekilde elde edilmesini sağlamaktadır. Görsel 3 solda atölyenin arka kısmında bulunan kil havuzları ve Görsel 3 sağda kil havuzundan çekilen kilin süzüldüğü kısım ve 4 numaralı görselde solda ve sağda filtrepress cihazı görülmektedir. Filtrepresten çıkan killeri, vakum presten geçirilerek şekillendirmeye hazır hale gelmektedir (Görsel 5 solda).

Görsel 3. (Solda) Kil Havuzları ,2019. Kişisel Arşiv. (Sağda) Havuzdan Gelen Kilin Süzüldüğü Kazan, 2019. Kişisel Arşiv.

Görsel 4. (Solda) Filtrepres, 2019. Kişisel Arşiv. (Sağda) Filtrepreden Çıkan Kil, 2019. Kişisel Arşiv.

Görsel 5. (Solda) Vakumpres, 2019. Kişisel Arşiv. (Sağda) Ekrem Soyluhan, 2019. Kişisel Arşiv.

Zamanla atölye bahçesinde buldukları kil yığını bittiğinden, bölgedeki kil yataklarını araştırmışlardır. Beşparmak Dağları'nı bir baştan diğer başa dolaşarak, bütün bölgeden kil örnekleri toplayarak araştırmalar yapmışlar ve atölyenin eski sahibinin kili temin ettiği yeri (Lapta'nın doğusunda) tespit etmişlerdir. Bölgede 1995 yılında meydana gelen orman yangını sonrasında kamyonla kil almaya gittiklerinde, bölgenin ağaçlandırıldığını görmüşler ve mecburen başka kil yatağı aramışlardır. Lapta'nın batısında bulunan Kayalar köyünde yeni bir kil yatağı bulmuşlar ve sonraki yıllarda buradan temin ettikleri kil ile çamurlarını hazırlamışlardır.

Görsel 6. Dizayn 74 Seramik Atölyesinde Tipik Bir Sürahinin Üretim Aşamaları, Hasan Eminağa Arşivi.

Dizayn 74, yıllarca kilini adadan temin etmiş, bunu havuzlarda dinlendirip, süzüp, sırasıyla filtrepres ve vakumpresden geçirerek, geleneksel şekillendirme tekniği olan çamur tornasını kullanarak şekillendirmelerini yapmıştır. Beyaz astarla kaplanan yarı mamül işler kurutma ve bisküvi pişirimi sonrasında, 20. yüzyıl başlarında Lapta seramikçiliğine dâhil olan sıraltı fırça dekoru ile bezenmiş, yurtdışından temin edilen şeffaf sır ile kaplanarak, elektrikli kamara tipi fırınlarda pişirilerek satışa sunulmuştur (Görsel 6).

1974 yılında kendilerine tahsis edilen atölyede 2 meslektaş olarak başladıkları atölyeyi zamanla büyütürken, ekiplerini de çoğaltmışlardır. Fırça dekoru konusunda kendilerini yetiştiren Tomrul Tomgüshehan'ın eşi Selmin Hanım (Görsel 7 solda) ve Hasan Eminağa'nın eşi Şaziye Hanım (Görsel 7 sağda) ve birçok yeni çalışan onların yanında yetişerek atölyeye katkı sağlamışlardır. İşitme Engelliler Okulu tarafından yanlarına çırak olarak gönderilen öğrencilerden iki tanesi Ekrem Soyluhan ve Mehmet Çalışkan, çamur tornasında ustalık kazanmışlar, şekillendirme konusunda yıllarca destek sağlamışlardır. 34 yıl boyunca torna ustası olarak yanlarında çalışan işitme engelli Ekrem Soyluhan Usta birçok ürün ortaya çıkarmıştır (Görsel 5 sağda). Atölyede Hasan Bey'in ifadesiyle 'bir elmanın iki yarısı gibi' çalışan Tomrul ve Hasan Ustalar, Görsel 8'de birlikte sırlama yaparlarken görülmektedir. Zamanla fırınlarına 4 fırın daha ekleyerek atölyenin üretim kapasitesini yükselmişlerdir. 1990'lı yıllarda atölyede çalışan sayısı 20'ye yaklaşmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı ile atölye çalışanları görsel 9'da görülmektedir. Hasan Eminağa'nın ifadesiyle atölye 1990'lı yıllarda 'altın çağı'nı yaşamıştır. 1992 yılında iki ortak Lefkoşa'da Derviş Paşa Konağı'nda bir seramik sergisi gerçekleştirmişlerdir. Pek çok çevre tarafından ilgiyle izlenen serginin açılışında, UNFICYP çalışanı Oscar Jean-Marie Tomasch'ın çektiği fotoğrafta dönemin Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş, Meclis Başkanı Hakkı Atun, Tomrul Tomgüshehan, Hasan Eminağa ve konuklar görülmektedir (Görsel 10).

Görsel 7. (Solda) Tomrul Tomgüshehan ve Eşi, 2010. Heidi Trautmann URL 1, (Sağda) Hasan Eminağa ve Eşi, 2010. Heidi Trautmann URL 1.

Görsel 8. Tomrul Tomgüshehan ve Hasan Eminağa Atölyede, 2010. Heidi Trautmann URL 1.

Seramik mesleğinin yanında ülke sanat ortamına pek çok katkı yapan Tomgüshehan ve Eminağa önderliğinde, 1999 yılında Kuzey Kıbrıs Seramikçiler Derneği kurulmuştur. Dernek, adada seramik sanatının tanıtımı, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla her yıl çeşitli workshop, sergi ve etkinlikler düzenleyerek varlığını devam ettirmektedir.

1990'lı yıllarda, her gün birçok turist kafesine ev sahipliği yapan, birçok çalışana ekmek kapısı olan atölye, 2004 yılına gelindiğinde artık çalışanlarının maaşlarını ödeme sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Yaşanan ekonomik krizler, adaya gelen turistlerin profilinde yaşanan değişiklik atölyenin çalışan sayısının gün geçtikçe azaltılmasına neden olmuştur. 2008 yılında Tomrul Tomgüshehan'a konulan alzheimer teşhisi sonrasında gün geçtikçe hastalığının ilerlemesi ve çalışamayacak hale gelmesi sonrasında çocuklarıyla birlikte atölyeyi ikiye bölme kararı vermişlerdir. O güne kadar yaptıkları her şeyi eşit bir şekilde bölüşmüşler ve mimar tarafından çizilen bir çizgiyle atölyenin yarısı Tomrul Tomgüshehan'a yarısı da Hasan Eminağa'ya kalacak şekilde taksim edilmiştir. Tomrul Tomgüshehan'a kalan kısımda bugün oğlu farklı bir iş kolunda çalışmaya devam ederken, Hasan Eminağa kendi payına düşen kısımda mesleğini yürütmeye çalışmaktadır.

Görsel 9. Dizayn 74 Çalışanları Ve Dönemin Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş, 1996. Hasan Eminağa Arşivi.

Görsel 10. Düzenledikleri Bir Sergi Açılışı, 1992.
Hasan Eminağa Arşivi.

2020 yılında yaşanan pandemi sebebiyle işler iyice azalmış ve yıllarca bölge killeri ile geleneğe bağlı kalınarak hazırlanan çamur, artık yerini Türkiye’den ithal edilen killere bırakmıştır. Bugün; yılların getirdiği alışkanlık nedeniyle her gün sabah eşi Şaziye Hanımla atölyeyi açan Hasan Eminağa yaptığımız görüşmede ‘Devlet desteği hiç görmedik, kimse halimizi sormadı, yaptığımız her işte kendi yağımızla kendi ciğerimizi kavurduk...Hükümetlerin Kültür Bakanları bilmeseydi bile kültür memurlarının onları bilgilendirmesi gerekmez mi?’ şeklinde haklı serzenişlerde bulunmuştur.

Yıllarca gerek ada içinde düzenlenen çeşitli festivallerde, gerekse ada dışında düzenlenen Turizm Fuarlarında, çamur tornasının başında, aşkla mesleğini ve ülkesini tanıtan Hasan Eminağa, 2017 yılında KKTC Posta Dairesi tarafından ‘Geleneğin Ustaları’ pul serisinde yer verilerek onurlandırılmıştır. Pek çok kişi onun için ‘Kıbrıs adasına seramik aşıl原因 adam’ tanımını kullanmaktadır. Görsel 11’de solda çamur tornasının başında son usta Hasan Eminağa, sağda ise atölyenin giriş kısmında bulunan mağaza görülmektedir.

Görsel 11. (Solda) Hasan Eminağa. Kişisel Arşiv. (Sağda) Dizayn 74 Mağaza. Kişisel Arşiv.

6. Sonuç

Sonuç bölümünde araştırmada edinilen veriler doğrultusunda ulaşılan bulgular, tanılar ve fikirlere yer verilmesi gerekmektedir.

Kıbrıs adası, geçmişten günümüze birçok kültürün izler bıraktığı önemli bir miras tanımlayıcısı ve taşıyıcısı özel-likleriyle her zaman öne çıkar. Bu tanımlamalarda en büyük rolü seramik eserler alır. Bulunduğu konum itibariyle medeniyetlerin buluşma noktalarından biri olan ada birçok kültürden miras bırakılan eserlerle güçlü konumunu geleceğe taşıyan tanıklara sahiptir. Bunca tanımı ada için günümüzde de yaşayan atölyelerle aralıksız geleceğe taşınmalıdır. Ancak bu misyona sahip ne yazık ki, varlık gösteren seramik atölyelerinin sadece bir tanesi, seramik eğitimlerini Türkiye’de tamamlamış olan Tomrul Tomgüshehan ve Hasan Eminağa’nın çalıştırdığı Dizayn 74 atölyesi kalmıştır. Diğer atölyeler zaman içerisinde kapanmışlar ve yok olup gitmişlerdir. Dizayn 74, çeşitli sebeplerden dolayı zaman içinde toplumun ihtiyaçlarını karşılamaktan çok turistik, hediyelik eşya üretimine evrilmiştir. Değişen dünya ve ada koşulları neticesinde, bu dönüşüm bile atölyenin üretim potansiyelinin düşüşüne engel olmamıştır. Her iki ortağın çocuklarının, farklı meslekler tercih etmeleri, sonrasında Tomrul Tomgüshehan’ın hastalığı atölyenin yarı yarıya küçülmesine neden olmuştur. 2022 yılında vefat eden Tomgüshehan’dan sonra, bugün yetmiş altı yaşında olan Hasan Eminağa’nın da ne zamana kadar mesleği devam ettirebileceği konusu büyük bir soru işaretidir.

Adanın tarih öncesi dönemlerinden itibaren önemli yerleşimlerinden olan Lapta bölgesinde bronz çağı döneminden itibaren varlığını devam ettiren seramikçilik mesleğinin bugün yaşayan, sağlıklı son ustası Hasan Eminağa ve son atölyesi de Dizayn 74’dür. Ayrıca yerli kilin çıkarılıp, kullanıma hazır hale getirilmesinin zorluğu, dış pazardan çamur temin edilmesine neden olmuştur. Bu durum Lapta seramiklerinin geleneksel kimliği üzerinde olumsuz bir kayba sebep olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bir zamanlar birçok atölyede, seramikçiliğin çeşitli tekniklerinin uygulandığı ve sürekli talep gören Lapta bölgesi seramikleri, çalışan bu atölyenin de kapanma noktasına gelmiş olmasıyla beraber yok olmakla karşı karşıyadır. Bitme noktasına gelen mesleğin devam ettirilmesi, toplum geleneklerinin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi adına önem taşımaktadır. Kültürel miras olan bu atölye ve meslek, devlet eliyle destekleyici politikalar geliştirerek koruma altına alınmalıdır. Meslek, öncelikle kültürel miras olarak tanınmalı ve teşvik edilmelidir. Ayrıca finansal destek, vergi teşvikleri veya koruma yasaları şeklinde tedbirler alınmalıdır. Mesleğin devamı için genç kuşaktan bireylerin istihdamıyla onlara mentorluk yapılarak bilgi ve becerilerini paylaşmaları sağlanmalıdır. Yerel kilin yeniden işlenip, kullanılabilmesi teşvik edilmelidir. Çevrimiçi mağazalar kurularak ve yerel pazarlar oluşturularak pazar geliştirilmeli, üretimin devam etmesi sağlanmalıdır. Atölyenin dünyada pek çok örneği olan bir müze-atölyeye dönüştürülmesi hem toplumun yeni nesillerinin geçmiş hakkında bilgi edinebilmesine imkan sağlayacak hem de turizm bölgesi olan Girne’ye pek çok maddi-manevi kazanımlar sunacaktır.

Kaynakça

Arcasoy, A., Başkıran H. (2020). *Seramik Teknolojisi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Charalambous, Andreas. (2014). *Cypriot Medieval Glazed Pottery: A study on Provenance and Manufacture*. Demetra Papanikola-Bakirtzi, Nicholas Coureas (Ed). *Cypriot Medieval Ceramics*, s. 279-298. Nicosia: A.G. Leventis Foundation & Cyprus Research Center.

Deliceirmak, Cumhur. *Kişisel İletişim*, 73, üniversite terk, seramik ustası, görüşme tarihi ve yeri: 29 Eylül 2023 / Karaoğlu / Girne / K.Kıbrıs.

Eminağa, Hasan. *Kişisel İletişim*, 75, üniversite mezunu, seramik ustası, görüşme tarihi ve yeri: 4 Ocak 2023 / Karaoğlu / Girne / K.Kıbrıs.

Gabrieli, Ruth Smadar. (2007). *A Region apart: Coarse Ware of Medieval and Ottoman Cyprus*. Ali Osman Uysal, Beate Böhlendorf-Arslan, Johanna Witte-Orr (eds.). Çanak (BYZAS 7) XX, s.399-410. İstanbul: Ege Yayınları. Erişim 1 Eylül 2023, https://www.academia.edu/32396555/A_Region_apart_Coarse_Ware_of_Medieval_and_Ottoman_Cyprus

Hadjicharalambous, Charalambos. *Kişisel İletişim*, 65, üniversite mezunu, seramik ustası, görüşme tarihi ve yeri: 4 Aralık 2024 / Lefkoşa / G.Kıbrıs.

Ioannis, Ionas. (1998). *Pottery In The Cyprus Tradition*. Nicosia: Cyprus Research Centre.

Papademetriou, Eleni. (2005). *Modern Glazed Pottery of Cyprus Lapithos*. Nicosia: En Tips Publications V. Ltd.

Papanikola-Bairtzis, Demetra. (2004). *Colours of Medieval Cyprus*. Nicosia: The A.G.Leventis Foundation.

Samani, Hasan. (2017). *Tanzimat Döneminde Kıbrıs Ticareti*. Journal of History Culture and Art Research, 6(4). Erişim: 1 Eylül 2023, https://www.researchgate.net/publication/320638052_Tanzimat_Doneminde_Kibris_Ticaret_Trade_in_Cyprus_during_the_Tanzimat_Period

Stevenson, Esmé Scott. (1880). *Our Home in Cyprus*. London: Chapman and Hall.

Ting, C., Vionis, A., Rehern, T., vd. (2019). *The Beginning of Glazed Ware Production in Late Medieval Cyprus*. Journal of Archaeological Science: Report 27. Erişim: 1 Eylül 2023, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352409X19303608>

Tümertekin, E., Ögüç N. (1997). *Beşeri Coğrafya İnsan-Kültür-Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Ürekli, B., Muşmal H. (2015). *Geçmişten Günümüze Meslekler*, Konya Kitabı XV. Konya: Konya Ticaret Odası.

Webb, Jennifer. (2019). *Pottery Production at Lapithos in the Early and Middle Bronze Age*. Demetra Papanikola-Bakirtzi(Ed). Ceramic Art: from the soil of Laphitos, s.41-56. Nicosia: Leventis Municipal Museum of Nicosia.

Wikipedia. Erişim: 1 Eylül 2023, https://tr.wikipedia.org/wiki/Otonom_K%C4%B1br%C4%B1s_T%C3%BCrk_Y%C3%B6netimi#:~:text=Otonom%20K%C4%B1br%C4%B1s%20T%C3%BCrk%20Y%C3%B6netimi%2C%20K%C4%B1br%C4%B1s,K%C4%B1br%C4%B1s%20adas%C4%B1nda%20bulunan%20T%C3%BCrk%20y%C3%B6netimi.

Yolcu, Halil. (2008). *Pişmiş Kil ile İletişim Seramik Üzerine Yazılar*. İzmi: Tibyan Yayıncılık.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Tomrul Tomgüshehan ve Hasan Eminağa / Tomrul Tomgüshehan and Hasan Eminağa. Hasan Eminağa Arşivi.

Görsel 2. 2024, Dizayn 74 Seramik Atölyesi / Dizayn 74 Pottery. Kişisel Arşiv.

Görsel 3. (Solda) Kil Havuzları ,2019. Kişisel Arşiv. (Sağda) Havuzdan Gelen Kilin Süzüldüğü Kazan, 2019. Kişisel Arşiv.

Görsel 4. (Solda) Filtrepres, 2019. Kişisel Arşiv. (Sağda) Filtrepreden Çıkan Kil, 2019. Kişisel Arşiv.

Görsel 5. (Solda) Vakumpres, 2019. Kişisel Arşiv. (Sağda) Ekrem Soyluhan, 2019. Kişisel Arşiv.

Görsel 6. Dizayn 74 Seramik Atölyesinde Tipik Bir Sürahinin Üretim Aşamaları, Hasan Eminağa Arşivi.

Görsel 7. (Solda) Tomrul Tomgüshehan ve Eşi, 2010. Heidi Trautmann. Erişim: 4 Eylül 2023 <http://www.heiditrautmann.com/category.aspx?CID=8463671323>, (Sağda) Hasan Eminağa ve Eşi, 2010. Heidi Trautmann. Erişim: 4 Eylül 2023 <http://www.heiditrautmann.com/category.aspx?CID=8463671323>

Görsel 8. Tomrul Tomgüshehan ve Hasan Eminağa Atölyede, 2010. Heidi Trautmann. Erişim: 4 Eylül 2023 <http://www.heiditrautmann.com/category.aspx?CID=8463671323>

Görsel 9. Dizayn 74 Çalışanları Ve Dönemin Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş, 1996. Hasan Eminağa Arşivi.

Görsel 10. Düzenledikleri Bir Sergi Açılışı, 1992. Hasan Eminağa Arşivi,.

Görsel 11. (Solda) Hasan Eminağa. Kişisel Arşiv, (Sağda) Dizayn 74 Mağaza. Kişisel Arşiv.